

УДК 398.23(477)

Н. Г. Мельник

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИЙ АНЕКДОТ XX СТОЛІТТЯ ЯК СПРОТИВ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Мельник Н. Г. Український соціально-побутовий анекдот XX століття як спротив тоталітаризму

У статті досліджуються проблеми відображення в соціально-побутовому фольклорі XX століття, а саме в анекдоті, народних оцінок радянського тоталітарного

© Н. Г. Мельник, 2015.

-320-

режиму. Народні твори осмислюються як спосіб протесту проти геноциду українського народу в часи ідеологічного тиску на все національне.

Ключові слова: соціально-побутовий фольклор, радянський тоталітарний режим, анекдот.

Мельник Н. Г. Социально-бытовой анекдот XX века как сопротивление системе тоталитаризма

В статье исследуются проблемы отображения в социально-бытовом фольклоре XX века, а именно в анекдоте, народных оценок советского тоталитарного режима. Народные произведения осмысливаются как способ протеста против геноцида украинского народа во времена идеологического давления на все национальное.

Ключевые слова: социально-бытовой фольклор, советский тоталитарный режим, анекдот.

Melnik N. G. Social and domestic anecdote of the twentieth century as the resistance system of totalitarianism

This article investigates the problem of mapping in Welfare folklore twentieth century folk, namely in anecdote, estimates of Soviet totalitarian regime. People work conceptualized as a way to protest against the genocide of the Ukrainian people in times of ideological pressure on all national.

Key words: social and domestic folklore, Soviet totalitarian regime, anecdote.

Останні десятиліття свідчать про активізацію інтересу до етнокультурної спадщини українського народу, характеризуються прагненням українців зрозуміти свою національну вдачу, зберегти та розвинути матеріальний і духовний досвід у руслі традицій.

Фольклор XX століття – особлива сторінка традиційної культури, що потребує серйозного глибокого осмислення з огляду на складність політичних, соціальних і психологічних ознак доби.

На думку сучасного дослідника української народної творчості Р. Кирчіва, це завдання ускладнене нав'язаним у свій час концептом так званого «радянського фольклору», себто народної творчості, яка підтримувала й возвеличувала радянський лад, його натхненників, вірних слуг і вождів. Саме головню цим новітнім фольклором, а властиво, псевдо-чи квазіфольклором, мала право займатися невелика кількісно і якісно та до крайності стероризована українська радянська фольклористика» [2, с. 5].

Як зазначає С. Мишанич у студії «Біля джерел народної прози», «радянська влада стежила за найменшими проявами народного невдоволення і жорстоко розправлялася з опозиціонерами. На фольклорні зразки, що відбивали ставлення народу до авторитарного режиму, було накладене табу, а їх носіїв чекали ГУЛАГівські табори, тюрми, розстріли.

<...> строго регламентовану творчість колективів художньої смодіяльності з її примітивними одами і панегіриками партії та її вождям стали класифікувати як вияв народного мистецтва» [5, с. 303].

До ідеологічної роботи залучалися й науковці-фольклористи. Вони зобов'язані були фіксувати все, що популярне в цей час у народному середовищі. При цьому якщо вчені натрапляли на твори антирадянського змісту, то залишали їх поза фольклорними збірниками. Боячись репресій, і носії фольклору, і записувачі намагалися зберігати такі зразки в щоденниках, приватних колекціях, архівах, а то й просто в пам'яті [5, с. 303].

Як стверджує Р. Кирчів, у цей час об'єктивне вивчення фольклорних зразків було призупинене: «під загрозою суворих санкцій, включно з кримінальними, поза увагою дослідників залишалася та загнана в глибоке підпілля властива народна словесність, яка виражала критичне ставлення, неприйняття і осудження більшовизму, відображала драматичні переживання і настрої широкого загалу у зв'язку з «докорінними перетвореннями» у житті і свідомості, голодоморами, масовими репресіями депортаціями та іншими насильствами, творчість, яка «во врем'я люте» кріпила дух народу, будила протест, кликала на боротьбу з окупантами і була пов'язана з цією боротьбою [2, с. 8].

Здобуття державної незалежності України відкрило нові перспективи дослідження фольклору ХХ століття.

Головним завданням сучасної фольклористичної науки має стати «український фольклор ХХ ст. у пов'язаності з суспільно-політичним і національно-культурним буттям українського народу в той період та новочасними загальнофольклорними процесами; відображення в народному слові всього того, що довелося зазнати і пережити Україні у ХХ столітті» [2, с. 9–10].

Одним із найпродуктивніших у цьому сенсі жанрів усної народної творчості є анекдот.

Сучасна дослідниця українського народного традиційного анекдоту І. Кімакович вважає, що найважливішими ознаками анекдоту, які забезпечують цьому жанрові популярність у просторі та часі, є: установка на достовірність, узагальнення життєвого досвіду, фабульність і здатність до сюжетних трансформацій, спровокованих комунікативними потребами [1, с. 168]. У праці «Анекдот як фольклорний жанр» авторка визначає ще кілька характерних рис відповідного прозового жанру: «...тверезий аналіз реальності, помножений на прекрасне знання закономірностей та парадоксів життя, образна сила і гранична чіткість вислову є формують таку ідеологему як анекдот» [1, с. 275].

З позиції І. Кімакович, «анекдот у культурному побуті виконує не лише розважальну функцію, він є засобом протидії злу, потворності, утискам, джерелом оптимістичного світобачення, а його здатність до здорової самоіронії сприяє етичній самоідентифікації носіїв і є умовою нормального розвитку національного організму» [1, с. 173].

Г. Мальцев вважає анекдот жанром «абсолютно специфічної естетики». Характеризуючи анекдот епохи застою у праці «Традиційні формули російської народної необрядової лірики», учений підкреслює, що цей жанр дав таку характеристику часу, відносин, поведінки людей, оцінку історичних особистостей та сучасників, яку ми не знайдемо в будь-яких інших джерелах суспільної думки» [4, с. 63–64].

На думку Р. Кирчіва, у XX столітті «анекдот вийшов практично на перше місце як найбільш мобільний і впливовий вид народної творчості, здатний оперативно відгукуватися і сміливо реагувати на болючі й актуальні суспільні справи <...> Анекдот і низка інших малих форм усної народної словесності піднялися в новітню добу до рівня політичної сатири» [2, с. 520]. Саме анекдоти, вважає науковець, оперативно реагували на події, а усна коротка форма передачі ідейних смислів, несподівана розв'язка та сміховий ефект сприяли їх швидкому прийняттю слухачами [2, с. 7].

Аналіз фольклористичних праць, присвячених дослідженню народного анекдота, дає змогу зробити висновок про адаптування сюжетів, мотивів та образів традиційних творів у XX столітті до потреб нового часу, а також про поповнення анекдотичного репертуару новотворами. Найбільшою і найістотнішою особливістю українського народного анекдоту XX століття є його політизація [2, с. 82].

У праці «Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури» І. Кімакович указує на появу в XX столітті нових тенденцій в осмисленні народом дійсності, пояснює філософсько-психологічні чинники їх виникнення: «Саме крах табу супроводжує руйнування офіційної культури й перетворення її на сміхову. Заперечення як абсолют провокується прагненням самоствердитися й вижити. Сміх допускається в усі форми. Так, сьогodнішню культуру, на нашу думку, також можна кваліфікувати як сміхову» [1, с. 3].

У часи, коли справжнє ставлення до подій у тоталітарній країні відкрито висловлювати було вкрай небезпечно, народне слово сконденсувало та зберегло народні оцінки «діяльності» комуністичних лідерів, викрило лицемірство більшовицької ідеології щодо простої людини та сформулоало засади національної ідеї.

Анекдотичні гнізда, тематичні групи соціально-побутового

фольклору ХХ століття – розгалужені та багатокомпонентні. Проте, їх об'єднує ідеологічна незаангажованість, об'єктивність і глибоке розуміння справжньої сутності історичних подій та природи людини.

Кілька прикладів:

1. Зразок популярного в радянські часи так званого «вірменського анекдота»: *Скажи, душа мой, що таке: починається на У, кінчається на Ч? – Не знаю. – Комуніст. – ?! – Таки комуніст, бо всякий на них говорить: «У, сволоч!»* [7, с. 94].

2. *Питаються жиди: – Ваше ставлення до радянської влади? – Як до власної дружини. – ? – Ненавиджу, але звик та терплю* [7, с. 46].

3. *У СРСР всюди портрети вождів. Особливо повно їх у вітринах крамниць. Один аптекар виставив портрет Сталіна й Хрущова у вікні аптеки, але не додивився до аптечних об'єв. А прохожі побачили з вулиці під портретами напис – «Свіжі п'явки»* [6, с. 73].

4. *Колгоспник гризе сіно. Це зауважує урядовець і обурено кричить: «Але ж товаришу, а що ж робитимеш зимою? Тепер, літом, їдять траву!»* [6, с. 74].

Як справедливо зауважує Р. Кирчіва, новітній фольклор проявив себе як важливий чинник і показник утвердження буття нації, тягlosti і незнищенності її духовних цінностей, її опозиційності до антикультури та сутнісної причетності до загальнолюдського цивілізаційного поступу. дійсність, але й «сама стала її суб'єктом і значущим духовним чинником [2, с. 523].

Отже, спроби духовно протистояти тотальному винищенню, намагання зберегти національну й особисту ідентичність сприяли появі такої гілки народної словесності, як соціально-побутовий анекдот ХХ століття. Саме він допоміг зберегти та передати нащадкам традиційний дух свободи, проілюстрував неупередженість і стійкість народних політичних, соціальних, морально-етичних позицій, здоровий глузд та природний погляд на життя.

Література

1. Кімакович І. Анекдот як фольклорний жанр : [монографія] / І. Кімакович. – К. : Ін-т м-тва, фоль-ки та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 316 с.

2. Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом / Р. Кирчів.– Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.

3. Конончук Т. І. Трагедія голодомору 1932–1933 рр. у фольклорі України. Проблема художньої трансформації історичної правди : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. І. Конончук. – К., 1996. – 21 с.

4. Мальцев Г. И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики (Исследования по эстетике устнопоэтического канона) / Г. И. Мальцев. – Л., 1989. – С. 63–64.

© Н. Г. Мельник, 2015.

5. Мишанич С. В. Біля джерел народної прози / С. В. Мишанич // Народні оповідання / [упоряд., прим. С. В. Мишанича]. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 15–62.

6. Пахаренко В. Слово, що здолало смерть : Записи народної поетичної творчості про насильницьку колективізацію та штучний голод 1933 року // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №6. – С. 51–54.

7. Чернописький М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова : [монографія] / М. Чернописький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 170 с.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2015 р.